

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

Kilián István. Egy tudományos pálya állomásai

Tanulmányomban egy 2021-ben lezárult tudományos pálya dimenzióit, állomásait szeretném bemutatni, azt a tudósi életművet, amelyet Kilián István ránk hagyott. Úgy gondolom, hogy sokak számára, akik ismerték őt, nem volt nyilvánvaló, hogy kedves, barátságos személyisége mögött egy igazi tudóst ismerhetnek meg benne. Olyat, aki ugyan nem felelt meg a köztudatban élő tudós típusának, hiszen nem élt elefántcsonttoronyban (sőt minden társaságnak a lelke volt), nem volt féltékeny mások sikereire (sőt inkább önzetlenül segítette a kollégákat és a diákjait is), nem tolta előtérbe önmagát (sőt önkritikával, humorral és szerényen fogadott minden sikert). Talán emiatt is, még a szakmában sem tudja mindenki, hogy ez a pálya nem egyszerűen filológiai munkák sokaságából áll (bár ez is nagyon fontos része az életműnek), hanem sok, új eredményt hozó irodalomtörténeti tanulmányból, monográfiából is.

Ezt a tudósi pályát az egeri ciszterci gimnázium alapozta meg, azokkal a kiváló tanárokkal, akikre Kilián István sokszor hivatkozott, s akiknek az életművét hálával gondozta maga is. Emléküket nemcsak tanulmányokkal, cikkekkel őrizte meg, hanem azzal is, hogy gondozta hagyatékukat, így Ágoston Julián verseit 2005-ben rendezte sajtó alá. Ez a példaképpül szolgáló tudós-tanári éthosz vezette akkor is, amikor magyar–latin–történelem szakos tanárként (máig emlékezetes tanári, osztályfőnöki munkája mellett) maga is kutatni kezdett a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. A miskolci Földes Ferenc Gimnázium tanáraként jelent meg első publikációja 1962-ben,¹ s talán szimbolikusan is tekinthető, hogy ugyanebben az évben már egy ismeretlen 18. századi kéziratról, a *Tudóskönyvről* adott hírt a Borsodi Szemlében.² Az 1957 és 1966 közötti évek kutatómunkájának legnagyobb eredménye egy napló: Szűcs Sámuel miskolci ügyvéd (Hermann Ottó sógora) naplója az 1835–1889 közötti évekből. Ennek a hatkötetes, több száz oldalas szövegnek az első változatát 1981-ben jelentette meg, de folyamatosan dolgozott azon, hogy még több részt közölhessen belőle. Végül 2003-ban látott napvilágot az 1848-ig terjedő évek teljes (és a későbbi évek válogatott) anyaga,

¹ *Gondolatok Szemere Bertalan életéről és pályájáról*, Borsodi Szemle, 6(1962), 5. sz., 36–38.

² *Ismeretlen XVIII. századi kézirat a miskolci levéltárban: a „Tudóskönyv”: Újabb adatok a kézirat szerzőjéről*, Borsodi Szemle, 6(1962), 5. sz., 103–107.

több mint 600 oldalon. A naplóban nemcsak annak helytörténeti jelentőségét látta meg, hanem pedagógiai, színháztörténeti, politikai vonatkozásait is kiemelte. A gazdag anyagot felhasználva több kisebb tanulmányt is publikált,³ 1972-ben pedig megjelentetett egy kismonográfiát *Irodalmi diáktársaság Miskolcon a reformkorban* címmel,⁴ feldolgozva és kiegészítve Szűcs Samu iskolaéveinek az anyagát. 1966-tól a miskolci Tudományos Ismeretterjesztő Társulatban (TIT) dolgozott, mellette a Hermann Ottó Múzeumban volt történész-muzeológus, s bár a feladata a 20. századi magyar történelem kutatása volt (!), felettesei elnézték neki, hogy inkább a reformkort és a 18. századot kutatja, s a munkásmozgalmi iratok helyett (bár azokból is publikált, ilyen címeikkel, mint: *Szovjet kórház Lillafüreden*)⁵ újabb kéziratokat (például *Kossuth Dániel sajóvámosi kézíratos versgyűjteményét*)⁶ és naplókat talál, mint Kiss Dániel jósvafői tanító 1812–1838 közötti százoldalas önéletírását.⁷ A napló alapján élvezetes és nagyon jól adatolt tanulmányban mutatja be a Sárospatakon tanult, majd falusi kisiskolába került vidéki értelmiségit, idézve a fiatal tanító elkeseredett mondatát, amelynek igazságát ma is átérezzük mindannyian: „a kit az Isten meg akar verni, tsak rossz gyermekek Tanítójává tegye, meg lesz az verve, hogy meg sínli...”⁸ Ekkor kerültek a kezébe a miskolci levéltárban azok a kézíratos gyűjtemények is, amelyek hosszú időre meghatározták kutatásai irányát, sőt a tudományos pályán való előrehaladását is: a kantai minorita gimnázium latin és magyar nyelvű drámagyűjteményei. Ezzel az anyaggal kezdődött el a katolikus iskolai színjátszás szisztematikus kutatása (véletlen egybeeséssel éppen egyidőben Varga Imrének a protestáns iskolai színjátszásra irányuló kutatásaival⁹), ami elvezetett aztán a Régi Magyar Dráma Kutatócsoport megalakulásához,¹⁰ s ennek az új

³ *Gyalog, szekéren, gyorskocsin, vonaton Miskolcra! Pestre: XIX. századi kézíratos naplók a Pestre utazásról*, Herman Ottó Múzeum Közleményei 10(1972), Miskolc, 53–60., *Adatok egy reformkori miskolci diák színházi műveltségéhez*, Herman Ottó Múzeum Közleményei 11(1972), Miskolc, 60–69., *Miskolci diák lengyelországi utazása 1839-ben*, Herman Ottó Múzeum Közleményei 13(1974), Miskolc, 44–54.

⁴ Borsod–Miskolci Füzetek, Irodalomtörténet, 9(1972), Miskolc, 60.

⁵ *Talán igaz sem volt. Egy borsodi parasztköltő a háborúról: Ortó Dániel, Sajóvámos*, Borsodi Szemle, 8(1964), 1. sz. 59–64. *Szovjet kórház Lillafüreden*, Herman Ottó Múzeum Közleményei 9(1971), Miskolc, 86–93.

⁶ *Kossuth Dániel sajóvámosi kézíratos versgyűjteménye = Borsod megye népi hagyományai: néprajzi gyűjtők és szakkörök válogatott anyaga*, szerk. BODGÁL Ferenc, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1966, 416–443.

⁷ *Kiss Dániel önéletrajzi naplója 1784–1838*, Herman Ottó Múzeum Évkönyve 9(1970), Miskolc, 227–251.

⁸ *Uo.*, 240.

⁹ VARGA IMRE, *Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. század második feléből*, Bp., Akadémiai, 1967, (Irodalomtörténeti Füzetek, 59.).

¹⁰ Ennek történetéről és eredményeiről lásd: KILIÁN István, STAUD Géza, VARGA Imre, *A hazai iskoladrámák feltárása*, MKSz, XCVI(1980), 2. szám, 199–204.; KILIÁN István *Az iskoladráma-kutatás további feladatai = Az iskolai színjáték és a népi dramatikus hagyományok: A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, KILIÁN István, Debrecen, Ethnica Alapítvány, 1993, 7–11.; HOPP Lajos, *A megújult iskoladrámakutatás iránya = Barokk színház – barokk dráma*, Debrecen, Ethnica Alapítvány, 1997, 7–15., KILIÁN István, *Beszámoló a XVII–XVIII. századi magyar dráma- és színházkutatás eredményeiről (1980–2001)*, – *About the Research on XVIIth*

kutatási témának az akadémiai diszciplínában való megjelenéséhez. Az anyag jelentőségét jól mutatja, hogy miközben az obszerváns ferences (elsősorban a csíksomlyói ferences kolostorhoz kötődő), a pálos és a protestáns színjátékokat már a millennium óta jól ismerte a szakma, s ezekből több antológia is megjelent a Régi Magyar Könyvtár sorozatában,¹¹ a minorita iskolai színjátszás fehér folt volt, s még a létezését is csak Juhász Máté 1763-as, nyomtatásban kiadott passiójátékából sejtthettük. Kilián 1967-ben kismonográfiát jelentetett meg az anyagról,¹² s folyamatosan publikálni és elemezni kezdte az itt olvasható latin nyelvű komédiákat, történelmi játékokat, pásztorjátékokat. Ez a két drámagyűjtemény lett az inspirálója és az alapja majd négyszáz oldalas doktori disszertációjának, amelyet 1970-ben védett meg *Ismeretlen, latin-magyar nyelvű iskoladráma-gyűjtemény a XVII. század végéről és a XVIII. század elejéről* címmel. Az anyag feltárása, szisztematikus kiaknázása és kiegészítése (például a Debreceni Egyetemi Könyvtárban talált könyvformátumú kéziratokkal vagy az egeri és a miskolci *Historia domusokkal*) vezetett kandidátusi disszertációjához, amelyet *A minorita színjáték és a magyarországi barokk drámaelmélet* címmel 1980-ban védett meg.¹³ Ezzel egy időben, a Régi Magyar Dráma Kutatócsoport keretében kezdte meg a magyar nyelvű szövegek sajtó alá rendezését, s 1989-ben jelent meg a *Minorita iskoladrámák* teljes kötete, 20, nagyrészt kanta-kézdivásárhelyi és miskolci drámaszöveggel.¹⁴ A kézirat már hamarabb elkészült, mint a *Protestáns iskoladrámák* kétkötetes nagy korpusza, de a rá jellemző bölcsességgel elfogadta Varga Imre kérését, hogy az idősebb pályatárs jogán, az övé legyen a sorozat első kötete.

---

and XVIIIth century Hungarian Drama and Theater (1980–2001), – Bericht über die Forschung zum altungarischen Drama (1980–2001), = (Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontextustörténetek. – Metamorphosis of the (Drama)texts, Stories of Relation. I. kötet. Hagyománykezelés, imitációváltozatok – Traditions, Imitations. A 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei, szerk. EGYED Emese, BARTHA Katalin Ágnes, TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2011 (Régi Magyar Színház, 5), 344–356.

¹¹ FÜLÖP Árpád, *Csíksomlyói nagypénteki misztériumok*, Budapest, MTA, 1897, (Régi Magyar Könyvtár, 3.); BERNÁTH Lajos, *Protestáns iskoladrámák*, Budapest, MTA, 1903, (Régi Magyar Könyvtár, 21.); ALSZEGHY Zsolt – SZLÁVIK Ferenc, *Csíksomlyói iskoladrámák*, Budapest, MTA, 1913, (Régi Magyar Könyvtár, 32.).

¹² KILIÁN ISTVÁN, *Ismeretlen iskoladráma gyűjtemény a XVII–XVIII. századból*, Borsod–Miskolci Füzetek, Irodalomtörténet, 5(1967), Miskolc, Városi Könyvtár, 98 p., *Latin nyelvű pásztorjáték a XVIII. század elejéről*, Antik Tanulmányok, 15(1968), 2. szám, 304–320., *Latin nyelvű komédia 1720-ból a miskolci levéltárban: Voluptas a deluso adolescente delusa*, Herman Ottó Múzeum Évkönyve 10(1971), Miskolc, 62. 219–253., *A XVII–XVIII. századi iskolai színjátszás Sárospatakon*, Herman Ottó Múzeum Évkönyve 12(1973), Miskolc, 129–186., *Sanctus Nicolaus Episcopus seu liberalitas coronata: A magyarországi iskoladráma példája 1688-ból*, Déri Múzeum Évkönyve 1973, Debrecen, 1974, 375–446.

¹³ Kandidátusi értekezés, Bp., 1980, 253. (Jelzete: MTA Könyvtára D. 09109)

¹⁴ *Minorita iskoladrámák*, s. a. r. és szerk. KILIÁN István, Bp., Akadémiai, 1989 (RMDE XVIII. század, 2.), 960 p.

1992-re készült el *A katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma*, benne 125 minorita adattal, amelyek mindegyikét ő maga tárta fel.¹⁵ A teljes korpuszt bemutató kutatást ugyanebben az évben egy monográfia zárta le, *A minorita színjáték a XVIII. században* címmel.¹⁶ A könyv alcíme: *Elmélet és gyakorlat*, egy olyan elméleti alapvetést jelez, amely máig megkerülhetetlen a kutatók számára. A *Tragédia és a komédia végpontjai között* című fejezet a 16–18. századi magyar drámakorpusz teljes egésze alapján ad drámaelméleti alapot a színjátékok tanulmányozásához. Ennél is fontosabb az a késő barokk műfajtipológia, amelynek az első változatát közölte a kötetben,¹⁷ de amelyet aztán továbbírt 15 évvel később, és 2008-ban a nagyváradi konferenciakötetünkben publikált.¹⁸ Ez a tipológia már nem négy, hanem hét nagy szempontcsoport alapján (köztük a műfaj, dramaturgia, társadalmi tagozódás, előadói alkalom, téma) veszi sorra a drámaszövegeket, s mindegyiket további alfajokra osztja. A téma tekintetében például 18 alcsoportot mutat be, több mint 70 drámatéma megjelölésével. Ez a sokféle szempontrendszer segít tájékozódni az adatok és szövegek bonyolult hálózatában, segít rendszerbe szedni a több ezer adatot.

A minorita kismonográfia fontos hozadéka még a dramaturgiai kérdéseket vizsgáló vagy a próza és a vers 18. századi viszonyát taglaló, önálló tanulmánynak is beillő hosszú fejezet,¹⁹ amely jól mutatja, hogy Kilián Istvánnak (és ahogy tőle tanultuk, nekünk is) az adatok szorgalmas összegyűjtése nem öncél, nem automatikus filológiai munka, hanem csak alap, igazi „alapkutatás”, amelynek a révén adatokkal alátámasztva lehet időtálló és érvényes következtetésekkel, deduktív módon *szintézist* alkotni.

A Miskolcon, főként a múzeum évkönyvében publikált tanulmányok lassan országos visszhangot kaptak. 1970-től már a debreceni Déry Múzeum muzeológusaként dolgozhatott (sőt óraadó lett az egyetemen Bán Imre tanszékén, akit szintén nagyra becsült),²⁰ és a munkásmozgalom helyett az irodalmi muzeológia területét kutathatta. Az első kiállítás, amelyet rábíztak, a Csokonai születésének 200. évfordulójára emlékező nagy kiállítás volt, de foglalkoznia kellett Debrecen 19. és 20. századi irodalmi életével is, így jelentek meg Arany Jánosról, Adyról és Móricz Zsigmondról szóló publikációi, s ő készítette a múzeum nagy Ady-kiállítását is 1980-ban, a költő

¹⁵ *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig*, s. a. r. KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, VARGA Imre, szerk. VARGA Imre, Bp., Argumentum, 1992, Kilián István a minorita adattárat készítette: 97–150.

¹⁶ *A minorita színjáték a XVIII. században: Elmélet és gyakorlat*, Bp., Argumentum, 1992, (Irodalomtörténeti füzetek, 129), 249.

¹⁷ *I. m.* 171–180.

¹⁸ *A 16–18. századi magyar dráma tipológiája = Színhásvilág – Világszínház*, szerk. CZIBULA Katalin, Bp., Ráció, 2008, 13–22.

¹⁹ *A minorita színjáték, i. m.* 196–203.

²⁰ *Bán Imre (1905–1990)*, Irodalomtörténet, 73(1992), 1. sz. (Új folyam: XXIII/1.), 175–177. *Munka, türelem, emberség példája: Bán Imre professzor úr halálára*, Napjaink, 29(1990), 6. sz., 38. (1990. június)

születésének 100. évfordulóján.²¹ Jellemző tudósi módszerére, ahogy leírja első találkozását például a Csokonai-filológiával, amelynek végül az egyik (fontos adatokat feltáró) kiváló kutatója lett. Mivel 1973-ban a Déry Múzeumban nagyon kevés anyag volt, elkezdte beleásni magát a Csokonai-szakirodalomba. Az ott felbukkanó egyik név, Puky Istváné ismerős volt a számára: 1966-ban Gesztelyen, ahol diákjaival őszi betakarítási munkán vett részt, a termelészövetkezet irodájának a padlásán talált egy kéziratgyűjteményt tőle, s ahogy lelkiismeretes kutatóhoz illik, bevitte a Herman Ottó Múzeumba. Ahogy a kiállításra készülődve kiderült, hogy Puky István Csokonainak az egyik legjobb barátja volt, a nevek és a helynevek nyomán módszeresen kezdte kutatni Csokonai kapcsolatrendszerét, a Papszász családdal való barátságát, az addig sosem kutatott anyakönyvi adatokat (például Csokonai testvéreiről, édesanyjáról), amíg össze nem állt egy történeti hitelességű, de irodalomtörténeti bravúr, a Csokonai családjáról szóló nagy tanulmány, s mellette lassan felbukkantak azok a tárgyak is, amelyeket már be lehetett mutatni a debreceni kiállításon is. Amikor 2005-ben Demeter Júliával mi készíthettünk Csokonai-kiállítást a Petőfi Irodalmi Múzeumban, mi is tőle kaptuk annak az egyetlen tárgynak a lelőhelyét (a talán Csokonai által is használt 18. század végi szánét),²² amelyet ő talált meg annak idején, s amely aztán a kiállításunk emblematis, központi darabja lett. Ezekből a kutatásokból először tanulmányok lettek, aztán egy kötet *Csokonai boldog napjai* címmel. A kötetben az első tanulmány a Csokonai család történetéhez közöl újabb adatokat, a második Puky Istvánt mutatja be, a többi pedig az így feltárt kéziratgyűjteményeket (a szárazbői Csokonai-versgyűjteményt, a Papszász-gyűjteményt és a négy ismeretlen Csokonai-levelet is tartalmazó Puky-gyűjteményt). Ő maga szerényen azt írja a kötet bevezetőjében, hogy a véletlen segítette ezeket a felfedezéseket, s a véletlenül múlt, hogy megszerezte a Papszász család irodalmi hagyatékát, benne például Kazinczy Ferenc egyik kéziratával. Mi, akik kutathattunk vele Nyitrán, Szatmárnémetiben, Túrócszentmártonban (a *Matica Slovenská*ban) vagy Nagybányán, tudjuk, hogy nem a véletlenül, hanem valamilyen különleges kutatói adottságon múlt, hogy egy füzetcímké színéről, egy kiálló könyvgerincről, egyetlen papírfecniről is meglátta, mi lehet benne, ahogy nem a véletlenül múlt az sem, hogy az évtizedek óta lappangó anyagot első szóra

²¹ *Arany János debreceni évei*, Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei 2. – Acta Musei de János Arany nominati 2(1982), Nagykőrös, 17–49., *Arany János a vándorszínész*, Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei 2. – Acta Musei de János Arany nominati 2(1982), Nagykőrös, 51–83. *Szadmada 1936*, Múzeumi Kurír 2(1973), 3. sz., Debrecen 68–71. *Ady Endre és a Csokonai Kör*, Alföld, 28(1977), 11. sz., 144–146. *Az Ady-kiállítás muzeológiai kérdései*, Déry Múzeum Évkönyve 1978, Debrecen, 1979, 459–480. *Rendezői gondok az Ady-kiállítás előtt*, Múzeumi Kurír, 33(1980/4), 3. sz., Debrecen, 38–44., *Magoss Olga emlékei Móricz Zsigmondról*, Déry Múzeum Évkönyve, 1983–1984, Debrecen 1985, 345–367.

²² Rokokó főúri szán, (18. század, festett fa, 220×118×130cm, ltsz. 2005.13.1–2.). A Herman Ottó Múzeum Történeti osztályának gyűjteményéből (Miskolc).

megmutatta és átadta neki a család vagy éppen Márk József atya, a csíksomlyói rendház könyvtárosa, mivel olyan bizalmat tudott kelteni mindenkiben.

Kilián István már az 1960-as években elkezdte kutatni a felvidéki kéziratárak és könyvtárak anyagát²³ (az így összegyűjtött adatait önzetlenül átadta Varga Imrének a protestáns iskolai színjátszás adattárának elkészítéséhez), ekkor járt először romániai kutatóúton, Csíksomlyón is. De amikor 1979-ben az MTA Irodalomtudományi Intézetének kutatója s a következő évtől az ELTE óraadó tanára lett, új lehetőségek nyíltak meg a számára, immár az MTA kutatói csereprogramjának köszönhetően. Jellemző, hogy hogyan találta meg az „elveszett” marosvásárhelyi jezsuita iskola színjátszásának adatait, egy olyan iskoláét, amely sem Staud Géza jegyzékében,²⁴ sem Hets J. Aurél jezsuita iskolatörténetében nem szerepelt.²⁵ Miközben a Teleki Tékában kutatott, gyanúsnak tűnt neki a város egyik temploma és a mellette levő zárdaépület, amelyről hamar kiderült, hogy 1703–1763 között a jezsuitáké volt, akik négyosztályos kisiskolát működtettek a városban, amelynek iratait meg is találta a katolikus plébánián, a *Diáriumot* pedig a gyulafehérvári Batthyaneumban.

Ekkor kezdte el a Régi Magyar Dráma Kutatócsoportban a piarista adattár összegyűjtését is, és a hónapokig, évekig tartó kutatómunkát a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtárban és Levéltárban Budapesten, (akkor még) a Mikszáth téren. Ezek a tanulmányutak és ez a gazdag levéltár nem csak a drámakutatást gazdagították. 1980-ban jelentette meg az első tanulmányt a képversekről, felfedezve egy szintén elsüllyedt, de nagy érdeklődésre számot tartó irodalmi hagyományt, amelyet kiváló latin nyelvtudásával ő tett közzé először.²⁶ A képverseket még azután is szenvedélyesen gyűjtötte,²⁷ miután 1998-ban megjelentette a régi magyar irodalom első képvers-antológiáját a párizsi Magyar Műhely Kiadó és a Felsőmagyarország Kiadó gondozásában.²⁸ A 102 képvers 90%-a ismeretlen volt korábban, többségük a piarista levéltárból bukkant elő, sok-sok nyomtatvány és kézirat gondos átvizsgálása után, de van köztük olyan, amelyet

²³ *Vendégbarátság, segítőkészség: Régi magyar drámák nyomában Szlovákiában*, Napjaink, 24(1985), 10. sz., 38–39.

²⁴ STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátszás forrásai és irodalma I–IV.*, Budapest, MTA Könyvtára, 1988–1994. (A IV. kötetet sajtó alá rendezte H. TAKÁCS Marianna)

²⁵ Aurelian J. HETS OSB, *A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén*, Pannonhalma–Budapest, Korda, 1938.

²⁶ KILIÁN István, *A régi magyar képvers*, Új Írás, XX(1980), 11. szám, 20–34.; *A piarista képvers Magyarországon a 17–19. században = A piarista rend Magyarországon*, szerk. FORGÓ András, Bp., Szent István Társulat, 2010 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 6), 403–449.

²⁷ *Simándi László pálos szerzetes képvers-poétikája (1719) = Decus solitudinis: Pálos évszázadok*, ÖZE Sándor közreműködésével szerkesztette SARBÁK Gábor, Bp., Szent István Társulat, 2007 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4/1), 432–462.

²⁸ KILIÁN István, *A régi magyar képvers / Old Hungarian Pattern Poetry. (Vizuális költészet Magyarországon I. Visual Poetry in Hungary I.)*, angol ford. DEMETER Júlia, Miskolc–Budapest, Felsőmagyarország Kiadó – Magyar Műhely Kiadó, 1998.

Sárospatakon, Pozsonyban, Túrócszentmártonban talált. Az anyag jelentőségét hamarabb ismerték fel az angol kutatók, mint a magyar tudományosság, Dick Higgins az *Előszó*ban ezt írja: „Kilián István könyve, bár szigorúan a magyarországi képversköltészetet tárgyalja, azok számára is nélkülözhetetlen, akik a szó és kép művészete iránt Magyarországon kívül érdeklődnek”,²⁹ s ő maga (ahogy a későbbi magyar verstanok is) a Kilián István által kiadott képverseket idézi a barokk képverspoétika tárgyalásakor.

Az angol nyelvű jegyzetekkel is ellátott kiadás nem egyszerűen képvers-reprodukció: minden vers gazdagon adatolt, a kötet végén megtalálható az összes verstani fogalom magyarázata (az acromonosyllabicumtól a labirintusversen át a technopaignionig), s a szerzőknek és a versek címzettjeinek, mecénásainak életrajzi kislexikona. Ez a kötet is azt bizonyítja, amit a drámatipológiája: a 17–18. század poétikájáról kevesen tudtak nála többet,³⁰ s a piarista poétikaszerző Moesch Lukács újrafelfedezése is az ő érdeme.³¹

Két évtized kutatásai nyomán elkészült a piarista iskolai színjátszás adattára is: 24 város piarista gimnáziumának teljes adattára, cím-, név- és műfajmutatóval és (a sorozatban elsőként) a zenei utalások mutatójával. A több mint 1300 adat gazdag tárházát nyújtja a 18. századra már egyre színesebbé váló, a jezsuita hagyományt is felhasználó, de mégis másképpen értékes piarista színházi kultúrának. Adattára részletesebb, mint Staud Gézáé volt, mert az académiák, declamatiók, eclogák is helyet kaptak a gyűjtésben, és tudatosan – elméletileg is megindokolva – a teátrális jelenségek sokkal szélesebb skáláját mutatja be.³² Emellett közli a ránk maradt színlapok teljes szövegét, a szereposztással együtt. A kéziratos forrásokból is bővebben idéz, mint az előző kötetek, így az adattársorozat záró gyűjteménye lett a legrészletesebb, és ez használható a legjobban az eddigiek közül: színháztörténeti, scenikai, de akár család- és iskolatörténeti szempontból is.

Közben tovább folytatódott a *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század* sorozata is. A Varga Imre által szerkesztett pálos és jezsuita kötetetek után, 2002-ben és 2007-ben jelent meg a *Piarista iskoladrámák*, összesen 2238 oldalon, benne 11 színlap és 38 dráma szövege.³³ A két kötetben összesen 13 szöveget és 6 színlapot rendezett sajtó

²⁹ KILIÁN István, *A régi magyar képvers...*, i. m. 13–14.

³⁰ KILIÁN István, *A régi magyar képvers = A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája*, főszerk. SIPOS Lajos, szerk. HAJDÚ Mihály, HARGITTAY Emil, JANKOVICS József, VOIGT Vilmos, Bp., Magyar Könyvklub, 2002, 376–380.

³¹ KILIÁN István, *Házikáplán, tábori lelkész, tanár, hadmérnök: Emlékezés Moesch Lukácsra*, Vigilia, LI(1986), 8. szám, 582–588.; KILIÁN István, *Moesch Lukács élete és latin poétikája (Egy nagyobb tanulmány részlete) = Tanárképzés és Tudomány VII.*, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Kar, 1992, 319–337.

³² KILIÁN István *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig*, Bp., Argumentum, 1994, 772 p.

³³ *Piarista iskoladrámák I.*, szerk. DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum Kiadó, 2002. (RMDE XVIII. század, 5/1), *Piarista iskoladrámák II.*, szerk. DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum Kiadó, 2007. (RMDE XVIII. század, 5/2).

alá, köztük olyan emblemikus, jelentős piarista drámaírók szövegeit is, mint Benyák Bernát, Dugonics András, Bolla Márton. Ezek kiadása azért is volt időigényes, nehéz feladat, mert a nagyrészt kiadatlan, apróbetűkkel, sokszor szinte olvashatatlanul másolt szövegek megfejtése, a latin nyelvű részek értelmezése sok türelmet és odafigyelést igényelt. A munka elhúzódását a pályázati lehetőségek hiánya és az a rengeteg munka magyarázta, amellyel az ELTE Tanárképző Főiskola után, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyik alapítójaként, a magyar nyelv és irodalom szak felelőseként, tanszékvezetőként szembesült. Tanított az alap- és mesterképzésben, a doktorképzésben is, nemcsak Miskolcon, hanem Piliscsabán is: megalapításától kezdve szívügye volt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem sorsa, tanítványainak, doktoranduszainak olyan szellemi műhelyt alakított ki, amelyben hosszabb-rövidebb ideig mind a drámakutatás és a régi magyar irodalom bűvkörébe kerültek.

A sajtó alá rendezés és a nagyon alapos kísérő jegyzetek elkészítése közben, az adatok és a szövegek sokasága nyomán érlelődött meg a következő monográfia anyaga: *A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században*, amely címe ellenére a jezsuita és a piarista iskolai színjátszás összehasonlító elemzése. (A könyv első változata volt az akadémiai doktori disszertációja 1993-ban.)³⁴ Így nemcsak a minorita, de a piarista színjátszás teljes keresztmetszete is elkészült, sőt Staud Géza jezsuita adattára is új megvilágításba került, komparatista megközelítéssel. A több mint négyszáz oldalas könyv összhangot teremt a dráma- és színháztörténet között, a műfajok és műnemek irodalom-központú bemutatása mellett nagy teret kap a díszlet és a jelmez, a szcenika és a zene. A vizualitás a feleségével közösen írt Krucsay-oltárról írt tanulmány³⁵ óta mindig nagy hangsúlyt kapott nála, nagy bevezető tanulmányt írt a soproni jezsuita díszletkönyvhöz,³⁶ utolsó éveiben pedig a bártfai vízkereszt-i játék előadásáról készült rézmetszetek foglalkoztatták.³⁷

Szenvedélyesen érdekelte az előadások zenei anyaga is, elsősorban a Mária-siralmak³⁸ és a népénekek világa, a zene a személyes életében is végigkísérte.

Kutatói pályájának egyik nagy felfedezése volt a csíksomlyói ferences könyvtár anyagai között megtalált kaj-horvát nyelvű dramatizált Mária-siralom 1626-ból,

³⁴ KILIÁN István, *A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században. Iskolai színjátékaink témarendje egy reprezentatív jezsuita minta és a teljes piarista felmérés alapján*, Bp., Universitas Kiadó, 2002, 430 p.

³⁵ JAKAB Viktória, KILIÁN István, *A Biblia, a liturgia és a misztériumdrama hatása a nyírbátori Krucsay-oltár mesterére, I–III.*, Rajztanítás, 1982, 4. szám, 15–20; 5. szám, 6–8; 6. szám, 27–60.

³⁶ *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*, ed. by József JANKOVICS, prefáca by Marcello FAGIOLO, studies by Éva KNAPP and István KILIÁN, iconography by Terézia BARDI, Bp., Enciklopédia Publishing House, 1999, 72–79.

³⁷ KILIÁN István, *Rézmetszetek Eperjesről és Bártfáról 1651-ből = Bibliotheca et Universitas. Tanulmányok a hatvanéves Helai János tiszteletére*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011, 241–271.

³⁸ KILIÁN István, *Magyar Mária-siralmak*, Új Írás, XXI(1981), 4. szám, 3–17.

amelyet egy a (korábban elnéptelenedett) kolostorba érkező bosnyák ferences másolt be egy nyomtatott kötet üres lapjaira.³⁹

Sohasem elégedett meg az elért eredményekkel, újra és újra elővette a régi kutatási témákat, így volt ez a jezsuita iskolai színjátszással is: bár azt gondoltuk, hogy Staud Géza háromkötetes nagy adattára már nemigen bővíthető, a marosvásárhelyi *Historia Domus* megtalálásával 1998-ban egy újabb jezsuita iskola kerülhetett bele a regiszterbe, a Staud által átnézett források (például az összes, Bécsben őrzött *Annuae Litterae*) újraolvasásával pedig jóval szélesebb kontextusba kerültek a korábban feltárt és újra meg újra kiegészített beszercebányai, pozsonyi, győri és egri adatok. Az egri kutatások voltak talán a legelsőök, amikor komolyan kezdett foglalkozni (saját iskolája jezsuita előzményeit kutatva) a jezsuita színjátszással, még 1974-ben,⁴⁰ aztán kiegészítve Staud Géza adattárát, kiadta a *teljes* egri színháztörténeti forrásanyagot, a jezsuita tanárok névsorával, az *Annuae Litterae* ismeretlen adataival együtt.⁴¹ A teljes anyag – amelyet bécsi kutatóútjain gyűjtött össze az osztrák–magyar jezsuita rendtartomány ott őrzött évkönyveiből – kéziratban maradt, de digitális formájában is nagy segítség a kutatóknak.

A legszorosabb kapcsolat Miskolc és Debrecen mellett Egerhez fűzte: a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárának és a Heves Megyei Levéltárnak a forrásait felhasználva olyan helytörténeti anyagot tárt fel (több fontos színlapot,⁴² a város visszafoglalásáról tudósító jezsuita híradást⁴³), amelyet még ma sem ismernek eléggé a város történelmének a kutatói, pedig teljesen új aspektusból mutatják be Eger 18. századi életét. A régiótörténeti kutatásokhoz sem lett hűtlen, pályája vége felé kiadta a sárospataki jezsuita anyag bővített változatát is.⁴⁴

---

³⁹ Az anyagot Lukács Istvánnak adta át, aki felismerve a lelet jelentőségét, önálló kötetben adta ki azt: LUKÁCS István, *Dramatizirani kajkavski Marijin plač iz Erdelja – Dramatizált kaj-horvát Mária-síralom Erdélyből, 1626*, Slovenica, Bp., 2000.

⁴⁰ KILIÁN István, *Törökverő magyarok az iskoladrámákban*, Egeri Múzeum Évkönyve XI–XII. 1973–1974, Eger, 1974, 171–192.; KILIÁN István, *Dráma, színház és közönség Egerben = Egyház és a barokk kor*, szerk. LÖFFLER Erzsébet, Barokk konferenciák I. Eger, 1993, 59–72.;

⁴¹ KILIÁN István, *Az egri jezsuita iskola színjátszásának adatai 1692–1772 = Kétszáz éves az egri főegyházme-gyei könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv*, szerk. ANTALÓCZI Lajos, *Az Egri Főegyházme-gye Sematizmusa*, VI. – Schematismus Archidioecesis Agriensis, VI., Eger, Főegyházme-gyei Könyvtár, 1993, 185–225.

⁴² KILIÁN István, *Dráma Dobó Istvánról és az egri vár védelméről, Eger 1700 = Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*, 36(2000), 2000, 499–519.

⁴³ KILIÁN István, *Három színjáték az egri jezsuita diákszínpadon = A szövegtől a szcenikáig*, szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Eger, Líceum Kiadó, 2016, 330–346.

⁴⁴ KILIÁN István, *Az Annuae Litterae adatai a sárospataki jezsuita iskola színjátszásáról = Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon*, szerk. SZABÓ Irén, Sárospatak, Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, 2014 (Folia Collecta, 11), 168–196.

Saját családjának a történetét is szenvedélyesen kutatta, szüleiéről több szépirodalmi jellegű írást is publikált, egyik utolsó műve is egy rendhagyó család-történeti mű volt.⁴⁵

A 2000-es évek közepén kezdődött meg a *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század* sorozatában a csíksomlyói ferences drámakötetek elkészítése. A 2009-ben megjelent első kötet bevezető tanulmányában a csíksomlyói iskolaszínpadról írt,⁴⁶ a szövegek fele az ő sajtó alá rendezését dicséri. Itt látszott meg igazán, milyen sokat jelentett az, hogy kiválóan ismerte a 18. századi egyházi latint, a liturgiát, a szent szövegeket és a martyrológiát – a segítségére mindig számíthattunk a passiószövegek olvasásakor vagy a jegyzetek elkészítésénél. A II. kötetben is ott vannak az általa gondozott szövegek, folyamatosan dolgozott a sorozaton, amelyről a *Minorita iskoladrámák*ba ezt az ajánlást írta nekem: „Pintér Mártinak [...] azért, mert hű volt, és remélhetőleg az is marad a témához, amely majd egyszer jelentősen átalakítja képünket a XVIII. század irodalmáról. A vonaton Miskolcra – Pestre. Kilián István”. A sorozat valóban kibővítette és ártértékelt a magyar drámakánont, s nagy szerepe lett abban, hogy a régi magyar irodalomtörténetben ma már sokkal jobban reprezentált a dráma műfaja, mint korábban.

A szlovákiai kutatóutak, a folyamatos levéltári munkák nemcsak iskoladráma-adatakat és drámaszövegeket eredményeztek, hanem újabb és újabb egyéb felfedezéseket is hoztak. Közülük az egyik legértékesebb, a *Matica Slovenská*ban őrzött, 1629–1658 között Nagyvárad környékén keletkezett *első* magyar nyelvű betlehemes játékkunk megtalálása. A leletről (ahogy ő is nevezte) az Irodalomtörténeti Közleményekben adott hírt 1984-ben,⁴⁷ s az általa kezdeményezett és máig élő drámatörténeti konferenciasorozat első előadását is erről tartotta Noszvajon, pontosabban erről és a többi tizenhárom ekkor ismert betlehemesről, amelyeket – felekezettől függetlenül – szisztematikusan gyűjtött, s amelyek kiadása évtizedekig szívügye maradt.⁴⁸ A szocializmus utolsó éveiben revelációként hatott, hogy 1987-ben a Hungaroton egy nagylemezen (majd 2004-ben CD-n) kiadta a betlehemes játék teljes zenei anyagát Kobzos Kiss Tamás és Szabó István vezetésével.⁴⁹

⁴⁵ KILIÁN István, *Curriculum vitae meae*, Bp., 2018, 141 p. (magánkiadás).

⁴⁶ *Ferences iskoladrámák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, szerk., s. a. r. DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum–Akadémiai, 2009 (RMDE XVIII. század, 6/1.)

⁴⁷ *Magyar nyelvű betlehemes játék a XVII. század első feléből*, ItK, LXXXVIII(1984), 5–6. szám, 695–722.

⁴⁸ *Tizennégy történeti betlehemes (1629–1768-ig)*, = *Iskoladráma és folklór: A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, KILIÁN István, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 1989, 135–143. *Egy podolini betlehemes játék*, Magyar Napló, (1)1989, 12. sz., 5.; *A kézdivásárhelyi betlehemesről: Betlehemes. Karácsonyi Játék az 1700-as évek elejéről*. Napjaink, 25(1986), 12. sz., 20–23. [A latin nyelvű játék műfordítása.]

⁴⁹ *Régi Magyar Betlehemes (1629)*, a lemez borítószövegét írta KILIÁN István, szerkesztette és a zenéjét korabeli dallamokból összeállította KOBZOS Kiss Tamás, hangszerelte SZABÓ István, KOBZOS Kiss Tamás, Bp., Hungaroton SLPX 14068, 1987. CD-változat: Bp., 2004.

Végül a 85. születésnapjára készült el az a kötet (Medgyesy S. Norbert jelentős és önzetlen közreműködésével), amely a karácsonyi ünnepkör magyar színjátékszövegeit mutatja be, magyar, latin és német forrásokból a 11-től a 18. századig.⁵⁰ A bevezető tanulmány a betlehemezés szokását járja körül történeti, néprajzi és irodalmi szempontból a 17–18. századi szövegek alapján, majd a protestáns és a katolikus betlehemesek (összesen 31 szöveg) bemutatása következik. Itt sem hiányzik a komparativitás, a német és a lengyel példákkal való összevetés, sőt a napjainkig eleven népszokások recens példáinak áttekintése sem. Ezt követi a betlehemes játékok tipológiája és tartalmi regisztere, amelyet Medgyesy S. Norberttel közösen írt. A köszönetnyilvánításból is kiderül, hogy az anyag az OSZK, a Piarista Könyvtár, az MTA Könyvtár, Kézdivásárhely, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Pannonhalma, Pozsony, Túrócszentmárton és Vác levéltárainak anyagából állt össze, évtizedek alatt, s jól tükrözi Kilián Istvánnak a néprajztudomány, a folklór iránti érdeklődését, az ezzel kapcsolatos kutatási irányát is. Nem véletlenül hangsúlyozta az első drámatörténeti konferencia kötetének bevezetőjében, hogy interdiszciplináris kutatásokat és konferenciákat szeretne létrehozni, s ez sikerült is neki: az általa elindított tudományos párbeszédben néprajz- és zenetudósok, nyelvészek és irodalomtörténészek, művészettörténészek, történészek és színháztudósok próbálták egyre színesebbre és pontosabbra rajzolni a magyar kultúra 17–18. századi képét.

A 80. születésnapjára készült üdvözlő kötetben majdnem ötven tanulmánnyal és sok személyes jellegű köszöntő írással, verssel ünnepeltük őt.⁵¹ A nemzetközi tudományos életben való tekintélyét, a külföldi kollégák iránta érzett megbecsülését mutatta, hogy a magyar pályatársak, kollégák és tanítványok mellett elismert angol, francia, cseh és lengyel drámakutatók: Nigel Griffin, Jean-Marie Valentin, Markéta Klosová, Ladislav Kačic, Anna Reglińska-Jemiol, Irena Kadulská is köszöntötték őt. (Kutatóútjai során, illetve az egri drámatörténeti konferenciákon széles nemzetközi kapcsolatrendszert épített ki szlovákiai, romániai, ausztriai, németországi és itáliai kutatókkal is). A születésnapjára készített kötet egyik fontos része az az életinterjú, amelyet Medgyesy S. Norbert készített vele.⁵² A hatalmas bibliográfia még ezután is gyarapodott. Kilián István élete utolsó évében is dolgozott: tanulmányaiból egy olyan kötetet szeretett volna összeállítani, amely az erdélyi színjátszás történetét foglalta volna össze. A ránk hagyott szövegekből megpróbáltuk rekonstruálni ezt a 11 tanulmányból

⁵⁰ *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*, a magyar, latin és német nyelvű forrásokat feltárta, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta KILIÁN István, szerk., lektorálta és az előszót írta MEDGYESY S. Norbert, Budapest, Ráció, 2017.

⁵¹ *Szín – Játék – Költészet. Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*, szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Budapest–Nagyvárad, Partium Kiadó – Protea Egyesület – rec.iti, 2013, 448 p.

⁵² *Uo.*, 439–447. Ő állította össze Kilián István műveinek bibliográfiáját is: *Kilián István publikációi (1959–2013)*, Protea Egyesület – reciti, Budapest, 2013. (31 p.) <http://reciti.hu/wp-content/uploads/Kilian80biblio.pdf>

álló kötetet, de nélküle már nem tudtuk befejezni, s nem akartuk szándéka ellenére átdolgozni vagy átírni az anyagot. Életműve így is teljes, egy olyan tudósi életmű, amelynek a jelentőségét nem a könyvek, tanulmányok, cikkek impozáns mennyisége adja, hanem az a rengeteg érték, amelyet a magyar irodalom kincsesládájából felszínre hozott, s amely nélküle még mindig ott rejtőzködne poros, szakadozott, szinte olvashatatlan kéziratlapokon.